

Nisser taler ikke engelsk

■ *En svanesang over dansk i Sanpete County, Utah*

Af Elizabeth Peterson og Karoline Kühl

En meget stor del af den tidlige udvandring mellem 1850 og 1910 fra Danmark til USA var religiøst motiveret. Udvandrerne var danskere, der var blevet omvendt af Mormonkirkens (Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hellige) missionærer i Danmark, og som fulgte mormoners organiserede rejseruter mod Zion i Vest – Utah i USA, hvor mormonerne daværende leder, Brigham Young, i 1847 havde grundlagt en ny koloni efter mormonerne fordrivelse fra Illinois. Utah var i mange år den stat i USA, der havde den største andel af indbyggere af dansk afstamning. Dette skyldtes til dels den store gruppe indvandrere fra Danmark, men var derudover en sekundær effekt af udvandrergruppens sammensætning: Den mormonske udvandring fra Danmark foregik ofte i familiegupper, som omfattede flere generationer, og generelt var der et højt antal kvinder blandt udvandrerne (ulig den senere ikke-mormonske udvandring, som talmæssigt var domineret af unge, ugifte mænd). Mormonernes organiserede rejseruter fra Danmark til USA's østkyst og videre vestpå med en trek (eller senere jernbanen) bød unge, alenerejsende kvinder en form for sikkerhed. Betingelserne for, at dansk kunne bibeholdes som familiesprog i Utah, var altså gode: Der

var rig mulighed for at finde en dansktalende partner at gifte sig med, og der var dansktalende bedsteforældre til stede.

I Utah var den højeste koncentration af danskere at finde i Sanpete County, hvor 43 % af befolkningen i 1870 var ikke-amerikanskfødt. Deraf var knap 60 % danskfødt (langt de fleste fra Jylland); andre store indvandrergrupper var fra Storbritannien, Norge og Sverige. Det skal nævnes, at der ikke forekom nævneværdig efterindvandring fra Danmark. Årsagen til den høje andel af danskere blandt de europæiske indvandrere til Utah er på den ene side at finde i den massive missionæraktivitet i Danmark: I 1850 var der 4 aktive mormonske missionærer i Danmark; et højt tal set i forhold til en befolkning på kun 1,4 millioner. På den anden side var Mormonkirken villig til at lægge rejseomkostningerne ud for ubemidlede udvandringsvillige. Det betød, at mens udvandringen indtil da havde været forbeholdt mennesker med tilstrækkelige midler til at betale for overfarten (eller mulighed for at arbejde sig til rejsen), blev udvandring til USA pludselig også mulig for ubemidlet tyende. Det er dog usikkert hvor mange der reelt benyttede sig af dette tilbud.

Skandinavisk i Sanpete County

Sproget blandt den skandinaviske befolkning i Utah er beskrevet i en avisartikel fra 1890 (her citeret fra William Mulder (1957) *Homeward to Zion: The Mormon Migration from Scandinavia*. Minneapolis: University of Minnesota Press, side 249) »...one may hear the various changes in Danish from North Jutland to Copenhagen, and listen to Norwegian as spoken in Christiania, Trondhjem and in the mixed-German Bergen, also to the worst Skane [sic] or southern Swedish, and to the best as spoken in Goteborg [sic] and Stockholm, or hear the different varieties of Swedish from Upsala [sic] to Ystad, and yet not hear anything quite like – the mixture which is called Danish, Norwegian and Swedish in Utah.«

Mormonkirkens sprogpolitik over

for immigranterne i Utah var tvedelt. Generelt forventede Mormonkirken (ikke kun sproglig) tilpasning og ensretning. Brigham Young, kirkens daværende præsident, udtalte entydigt, at det var immigranternes pligt at lære engelsk, »the language of God, the language of the *Book of Mormon*, the language of these Latter Days«. Immigranterne kunne derfor blive undervist af missionærene allerede i Danmark og på den lange rejse vestpå til Utah. Ikke desto mindre lader det til, at Mormonkirkens praksis var realistisk og imødekomende på mange punkter: Mormons Bog (optegnelser over Amerikas første indbyggere, som af mormonerne sidestilles med Bibelen) blev tidligt oversat til dansk, den dansk-amerikanske avis *Bikuben* blev udgivet i Utah fra 1875 til 1935, der blev afholdt kulturelle arrangementer (fol-

kedans, kor) og endda, i en vis udstrækning til 1940'erne, dansk-skandinaviske gudstjenester. Sammen med den store dansk-skandinaviske befolkningsdel gjorde dette det muligt for de danskfødte og deres efterkommere at deltage i det lokale samfundsliv, selvom de ikke talte engelsk (endnu). Dog foregik skoleundervisningen udelukkende på engelsk.

Vi kan den dag i dag observere rester af dansk/skandinavisk sprog i Sanpete County, blandt andet efternavne i telefonbogen, navne på virksomheder og på gravstene, men der er ikke længere nogen form for talt dansk tilbage på et niveau, der ville muliggøre en bare simpel samtale på dansk. Til trods for gode betingelser for opretholdelsen af dansk tilpassede danskerne (også) i Utah sig generelt hurtigt til de engelsksprogede omgivelser: Mens indvandrergenerationens stærkeste sprog selvfølgelig var dansk, og engelsk for dem var et tillært fremmedsprog, som de til dels kun talte gebrokkent (jf. vidnesbyrd i udvandrerne's breve i Jørgen Schmidt (1965) *Oh, du Zion i Vest*), voksede den første amerikanskfødte generation allerede tosproget op. Typisk talte de dansk (om end allerede med noget engelsk indflydelse), men de kunne ikke læse og skrive dansk mere. Alligevel lader det til, at nogle familier og her især kvinderne bibeholdt dansk som familiesprog eller som fællessprog med andre af dansk afstamning i længere tid.

De sidste rester af dansk i Sanpete County

Selvom dansk som flydende sprog ikke længere tales af efterkommerne af den store danske udvandrergruppe, kan man stadig finde rester af dansk: På tre rejser til Sanpete County (2012, 2013 og 2015), hvor den ene af forfatterne til denne artikel (EP) talte med (og optog) samlet 16 personer af dansk afstamning, blev det tydeligt, at der er en række danske udtryk, som stadig er en del af efterkommernes talesprog, 100-150 år efter deres forfædre udvandrede fra Danmark. De fleste af disse begreber er forbundet med de tætte omgivelser (huset, husholdning, mad); derudover husker talerne danske børnerim og -sange samt historier, der indeholder danske replikker. Madbegreberne dækker en temmelig komplet liste over traditionel dansk mad og madretter, som i de fleste tilfælde ikke har en amerikansk pendant og derfor synes at udfylde nogle »huller« i talernes amerikanske ordforråd: *æbleskiver, frikadeller, grøn kål, surkål, klatkager, finker, surmælk, smør, knapost, pølser og snaps*. I det hele taget synes den danske mad at være en vigtig del af talernes kulturelle arv, men andre retter blev nævnt med engelske navne (fx *red mash* »rødkål«) eller i form af en direkte oversættelse (fx *sistercake* »søsterkage«). Desuden huskede og kendte talerne begreber, der er knyttet til huset og husholdningen, fx *bitte hus* »udhus«, *stol, skammel, æbleskivepande, stue, klædeskab, blomster*

og *hakkeboard* (sidstnævnte en sammensætning af *hakkebræt* og engelsk *cutting board*). Også begrebet *skruk* huskes, dels i betydning af en høne med kyllinger og dels i betydning af en muggen kvinde. Et tredje domæne, hvor rester af dansk sprog har overlevet de 100-150 år, siden de danske udvandrere bosatte sig i Sanpete County, er børnerim og -sange. For eksempel blev fingertællerimet *tommeltot/tommetot, slikkepot, langemand, guldbrand og lille bitte [sic] spillemænd* genfortalt af flere med forskellig grad af engelsk udtale. Historier om og med *nisser* (et andet ord uden en egentlig amerikansk pendant som af informanterne konsekvent bruges på dansk) er også en væsentlig del af talernes danske kulturelle og sproglige arv (det kan også iagttages ved de mange nissefigurer, der kan ses rundt omkring i talernes hjem). For eksempel fortæller en af talerne en historie om en nisse, som hun selv har hørt som barn. Historien fortælles på engelsk, men pointen er på dansk: Familien havde på deres gård en nisse, som voldte dem besvær og ulykke. De besluttede at flytte fra gården, men da de forlod stedet, sagde nissen, der havde gemt sig i smørkærnen (på dansk) »Ja da, så flytter vi nok?«. *Nisser* taler altså dansk, også i Sanpete County. Det er desuden værd at lægge mærke til, at denne fortælling ikke reflekterer nutidens gavmilde julenisser, men den ældre overtro med en gårdnisse, som kunne volde skade. Nissehistorierne fra Sanpete County reflekterer

generelt denne ældre nissefigur. Dette er, ligesom resterne af sproget, en form for forstenet kulturel arv, som har overlevet i emigrationen, mens den er forsvundet i Danmark.

Erindringer om dansk i 1920'erne og 1940'erne

Udover at være værdifulde vidner til det danske sprogs status i nutidens Utah fungerede »vores« talere også som informanter om tidligere generationers sprog, idet de kunne fortælle om den sprogbrug, som de har overhørt i deres barn- og ungdom i 1920'erne – 1940'erne. Deres fortællinger er uvurderlig information med henblik på, hvem der talte dansk (eller amerikadansk) til hvem og hvornår; en information, som ellers ikke er blevet overleveret – på grund af mangel på optagelser fra denne tid og på grund af den meget kontrollerede historieskrivning i det mormonske samfund. Udover erindringer om, at fx moren altid stoppede op for at tale (flydende) dansk med en bestemt mand, eller at mosteren aldrig lærte at tale engelsk, men kunne handle ind på dansk i den lokale købmandsbutik, husker informanterne regelmæssig brug af danske (eller danskamerikanske) hilsener og samtaleafslutninger, faste vendinger (*skål, oh my herre gud*), familiebetegnelser (*bedstemor, mamse*) og kæle- eller kaldenavne (*bitte Laura, little skit*), som har været en del af dansk-amerikanernes sprogbrug i Utah for 70-90 år siden. For eksempel fortæller en kvinde (født 1924 i Utah) om

sprogbrugen, som hun overhørte som barn i stedets købmandsbutik:

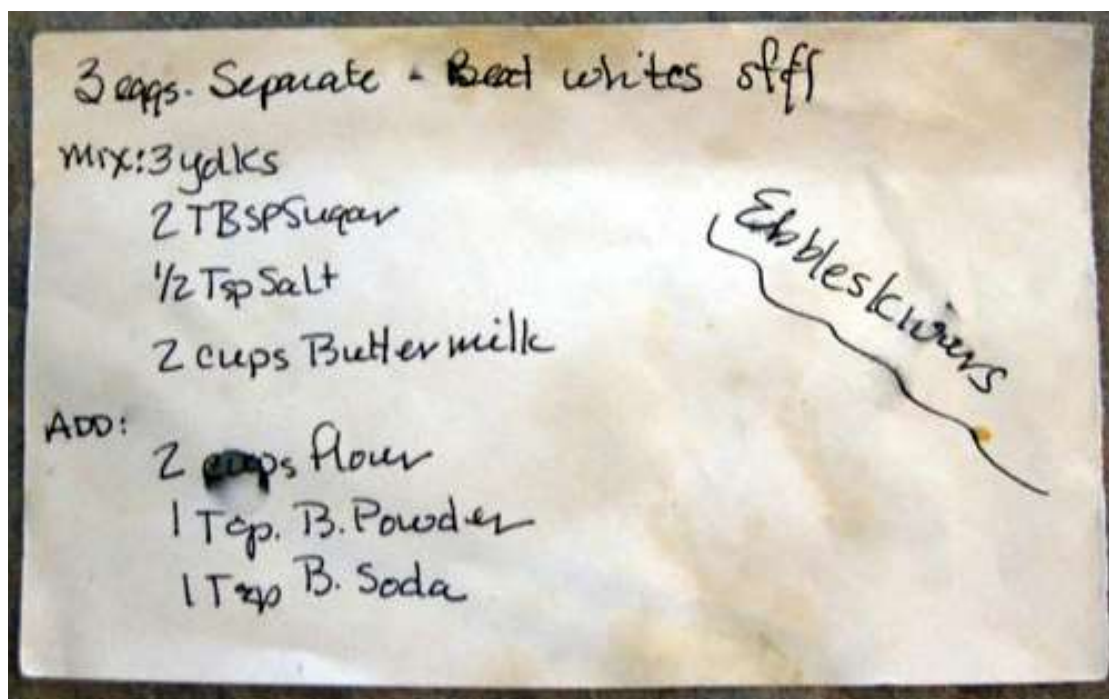
»...and from time to time a customer would come in, and- and- and there were a few [uforståeligt] and they would say 'How are De?' meaning 'How are you?' and then the answer would be 'Temmelig godt.' And then they would ah 'Tak skal du ha' 'Thank you.' And then there would be a reply and I don't remember what that was.« (Kvinden, som er hhv. 2.- og 3.-generationsdanser på hhv. fædrene og mødrene side, oversætter for interviewerens skyld de danske fraser).

Ud fra talernes fortællinger får vi det indtryk, at flydende dansk også dengang blev sjældnere og sjældnere brugt, og at det var kvinderne, der kunne mindst engelsk og mest dansk. Ikke desto mindre har dansk været allestedsnærværende i talernes barndom og ungdom. »We didn't realize, growing up in Ephraim [en by i Sanpete County], how Scandinavian we were«, som en af talerne selv udtrykker det.

Ubevidst brug af dansk

Det allestedsnærværende dansk i talernes barn- og ungdom har betydet, at nogle danske udtryk bruges (eller blev brugt) helt ubevidst – ubevidst forstået sådan, at talerne ikke er (eller var) klar over, at udtrykkene var danske (og ikke engelske). I 2013 fortalte to kvinder, at de nogle år forinden var blevet overrasket over ikke at finde ordet *skruk* i en engelsk ordbog. Først senere identificerede de

ordet som dansk, efter den ene kom på at slå op i en dansk ordbog. Den samme ubevidste brug af dansk bliver tydeligt i passagen fra et interview med en kvinde, som er født i Utah i 1928, og som under samtalen med interviewerens blev klar over, at et ord, som hun altid har kendt, faktisk er dansk: »We used to sit on something called a *skammel* when we talked to my grandmother. Could that be a Danish word?«. En anden informant troede længe, at hendes bedstemors navn var *bedstemor*, før hun fandt ud af, at det var en dansk familiebetegnelse, og andre igen fortæller om en legetøjskikkert, som hendes bedsteforældre havde, og som for hende (og hendes søskende) hed *kickers* – de havde ingen engelsk betegnelse for det. Det er fælles for denne brug af dansk, at talerne ikke skelner mellem dansk og engelsk. For dem er/var det åbenbart en lokal måde at tale på, tæt forbundet med bedsteforældrene og en selvfølgelig del af deres barndoms hverdagsprog. Den dagligdags tilstedeværelse af dansk i deres barndom har ført til, at informanterne selv har tilegnet sig et (begrænset) dansk ordforråd, men til dels også en receptiv kompetence, som følgende fortælling viser (kvinde, født 1928 i Utah): »I remember once when we were gathered around all, the sisters, and she [dvs. hendes oldemor] went to the shelf, took the jar down, came and handed it to me, and told me IN DANISH – I mean she was speaking in Danish, she told me to pass it – to pass one

Opskrift på
ebbleskivers

around to each one of the sisters, but I just – all of a sudden I knew what she said and even though she said it in Danish.»

I Sanpete County, hvor hverdagen har været så stærkt præget af dansk-skandinavisk levemåde, synes den tosprogede sprogbrug ikke så meget at repræsentere (resten af) et indvandrersprog, men derimod mere en lokal måde at tale på (ligesom en klassisk stedbundet dialekt). Dette har i andre tilfælde i USA ført til, at visse træk af indvandrersproget er blevet optaget som del af den lokale sprogbrug, dvs. at de bruges af alle talere, ikke kun af dem med forfædre af den pågældende nationalitet (fx har Wisconsin German efterladt sig spor i Wisconsin English). Dog ser det ikke ud til, at dansk vil efterlade sig spor i Utah English. Kendskab til dansk synes at være begrænset til den nu ældre og gamle generation af

talere, og selv blandt dem er kendskabet svindende.

Det var kvinderne, der gjorde forskellen

Det bliver tydeligt, at meget af det dansk, der er tilbage i Sanpete County, er karakteriseret ved at tilhøre de domæner, der historisk har været rene kvindedomæner i Danmark (madlavning, husholdning, huset samt børnerim og -sange) og er blevet ved med at være det i det meget hierarkiske og kønsopdelte mormonske samfund i Utah. Det fremstår meget tydeligt, at det var kvinderne, og især de kvinder, der har tilbragt meget tid sammen med deres bedstemødre, der har mest viden om dansk sprog og danske kulturelle elementer. Deraf kan vi slutte, at overleveringen af dansk i Sanpete County er kønsforskudt: Det er i de traditionelle kvindedomæner og af kvinderne, at dansk

er blevet opretholdt længst. Her har dansk åbenbart været en naturlig del af sprogbrugen, og det er her, at (noget af) sproget er blevet givet videre fra bedstemødre og mødre til døtre og børnebørn. Bedsteforældres sprogkonserverende rolle i sprogets opretholdelse er også kendt i andre sprogø- eller arvesprogssituationer, som fx Texas German, og bedstemødrenes betydning er påvist for andre minoritetssprog i USA.

Perspektiver for dansk i Sanpete County, Utah

Selvom det har overrasket os, at der overhovedet var dansk tilbage i Sanpete County den dag i dag, ser vi også, at den grammatiske og semantiske viden blandt talerne er stærkt reduceret. Det er meget forskelligt, hvor meget informanterne ved om betydningen af de danske begreber: Nogle informanter er i stand til bevidst at producere forskellige udtaler af ordet *æbleskiver*, som de tilforordner forskellig prestige (Low og Standard Danish), mens andre husker og kan producere danske udtryk, men ved meget lidt om deres betydning. For eksempel diskuterer to informanter den danske ret *grønkål*, som de kun kender under dette navn og holder af at spise, men for dem er *grønkål* en lidt mystisk plante i familie med persille. *Grønkål* udtales af dem som *grynkle* eller *grønkle* (med amerikansk r), dvs. en udtale, der ikke bygger på nogen dialektal eller historisk variation i det danske sprog, men på tab af sproglig viden. Talerne

har 'arvet' udtrykket fra deres forældre eller bedsteforældre som en helhed, men det er helt tydeligt, at de fx ikke har nogen form for viden om, hvordan ordet staves, som givetvis kunne hjælpe dem til at udtale det (mere) rigtigt. Et meget gennemgående træk hos alle talere er, at de danske begreber forsynes med engelsk pluralis-s, selvom de allerede har en dansk pluralisendelse (fx *frikadellers*, *æbleskivers*). Samme fordobling af fleksionsendelser sker også med bestemthedsendelser, fx ved *a nissen*, hvor den engelske ubestemte artikel *a* bruges sammen med den danske bestemthedsendelse *-en*. Det er tydeligt, at talerne ikke har nok leksikalsk-grammatisk viden til at identificere ordstamme og bøjningsmorfologi, og deres sproglige viden kan derfor ikke overføres produktivt til at danne nye danske ord.

Dansk i Sanpete County er som helhed heller ikke produktivt længere. Vores talere er med stor sandsynlighed de sidste, der har arvet dansk fra tidligere generationer, som igen har haft det med fra Danmark mellem 1850 og 1910. Derfor er dette en svanesang og et mindesmærke over dansk i Sanpete County, hvor kun nisserne stadig taler dansk.

*Elizabeth Peterson, ph.d., lektor,
Department of Modern Languages,
Helsinki Universitet*

*Karoline Kühl, ph.d., lektor,
Institut for Nordiske Studier og Sprog-
videnskab, Københavns Universitet*